त्रिपञ्चाशत् स्त्री त्र्यधिका पञ्चाशत् शा०त० । १त्र्यधिकपञ्चाशत्संख्यायां २तत्संख्यान्विते च । ततः पूरणे डट् । ३त्रिपञ्चाश तत्संख्यापूरणे त्रि०। पक्षे तमप् । त्रिपञ्चाशत्तम तस्मिन्नर्थे स्त्रियामुभयतो ङीप् । पक्षे त्रय आदेशे । त्रयःपञ्चाशदादयोऽपि उक्तार्थेषु ।

त्रिपटु पु० काचे पारस्करनिघण्टुः ।

त्रिपताक न०तिस्रः पताका इव यस्मिन् । पताकाकारवलित्रयान्विते १ललाटे, हारा० मध्यमानामिकासङ्कोचेनावशिष्टाङ्गुलित्रयोन्नतत्वेन २त्रिपताकाकारिते करे पु० । "त्रिपताकं करं कृत्वा" इत्यादि सा० द० जनान्तिकशब्दनिर्वचने स्थितम् ।

त्रिपत्र पु० त्रीणि त्रीणि पत्राणि प्रतिपत्रं यस्य सप्तच्छदवत् संख्याशब्दस्य वृत्तौ वीप्सार्थत्वम् । १विल्ववृक्षे । तदीयपत्रेषु ब्रह्मादीनां स्थितिरुक्ता यथा "ऊर्द्ध्वपत्रं हरो ज्ञेयः पत्रं वामं विधिः स्वयम् । अहं दक्षिणपत्रं च त्रिपत्रदलमित्युत" वृहद्धर्म्मपु० ११ अ०। २पुत्त्रत्रययुक्ते त्रि० । समा० द्विगुः । ३पत्रत्रये न० ।

त्रिपत्रक पु० त्रिपत्र+संज्ञायां कन् । १पलाशवृक्षे राजनि०। त्रयाणां पत्राणां समाहारः संज्ञायां कन् । "तुलसी कुन्दमालूरपत्राण्याहुस्त्रिपत्रकम्" देवीपु० उक्ते २तुलस्यादिपत्रत्रये न० ।

त्रिपथ न० त्रयाणां पथां समाहारः अच् समा० । "पथः संख्याव्ययादेः" पा०क्लीवता । १मार्गाणां त्रितये । त्रयः पन्थानो यत्र अच् समा० । २त्रिमार्गयुक्ते (तेमाथा पथ) इति ख्याते स्थाने । "शून्यागारे श्मशाने वा निर्जने वा चतुष्पथे । विल्वधात्रीद्रुमस्यान्तस्त्रिपथे वा भजेन्निशि । स भवेत् सर्वसिद्धीशः सर्ववेदविदां वरः' गुप्तसाधनतन्त्रम् ।

त्रिपथगा स्त्री त्रयाणां पथां समाहारः अच् समा० तेन गच्छति गम–ड । गङ्गायाम् । त्रिमार्गगादयोऽप्यत्र "गङ्गा त्रिपथगा नाम दिव्या भागीरथीति च । त्रीन् पथो भावयन्तीति तस्मात् त्रिपथगा स्मृता" रामा० बा० ४४ अ० "तराम सरितां श्रेष्ठां पुण्यां त्रिपथगां नदीम्" ४५ अ० "तन्वी शरत्त्रिपथगा पुलिने कपोलौ लोले दृशौ रुचिरचञ्चलखञ्जरीटौ" अमरुशत० "त्रिशिखां भ्रुकुटिञ्चास्यं ददृशुर्दानवा रणे । ललाटस्थां त्रिकूटस्थां गङ्गां त्रिपथगामिव" हरिवं० २३५ अ० । "त्रीन् पथो हेतुना केन प्लावयेल्लोकपावनी । कथं गङ्गा त्रिपथगा विश्रुता सरिदुत्तमा । त्रिषु लोकेषु धर्मज्ञ ! कर्मभिः कैः समन्विता" इत्युपक्रमे रामप्रश्ने विश्वामित्रस्योत्तरम् रामा० आ० ३६अ० वाक्यं गङ्गाशब्दे दृश्यम् । णिनि ङीप् । त्रिपथ गामिन्यादयोऽप्यत्र ।

त्रिपदी स्त्री त्रयः पादा अस्याः अन्त्यलोपः समा०ङीपि पद्भावः। १त्रिपादयुक्तायां स्त्रियां २गायत्रीच्छन्दसि च तस्या अष्टाक्षरपादत्वेन चतुर्विंशत्यक्षरायास्त्रिपादत्वात् तथात्वम् । यथा "इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदम् । समूढमस्य पांसुरे" ऋ० १।२२।१७। "गायत्र्यस्येकपदी द्विपदी त्रिपदी चतुष्पद्यपदसि न हि पद्यसे" शत० ब्रा०१४।८। १५।१० । ३हस्तिनां पादबन्धनार्थरज्जुभेदे "नास्रसत्करिणां ग्रैवं त्रिपदीच्छेदिनामपि" रघुः ४अर्घ्याधारपात्रभेदे(तेपाइ)तन्त्रसा०५गोधापदीलतायां रत्नमा०। स्वार्थे क त्रिपदिकापि तत्रार्थे । भाषाकवितायां ६छन्दोभेदे तल्लक्षणं यथा "पज्झटिकान्ता यदि यमकान्ता द्वादशपरिणतमात्रा किन्नरगीतिस्तदिति नीवितिः स्यार्द्धसमाक्षरगात्रा । (स्यःपदान्तः) । यैषा सङ्गीतके नित्यं निवीतिः किन्नराख्यिका । सैव स्यात् प्राकृते गाने त्रिपदीति परिश्रुता" इति काव्योदयः । "ढाद्दचि" पा० टापि भत्वात् पद्भावः । त्रिपद ७गायत्र्यामृचि ऋग्भेदे स्त्री तच्छन्दस्के ८ऋङ्मात्रे स्त्री "त्रिपदा चैव सावित्री विज्ञेयं ब्रह्मणो मुखम्" मनुः । "द्विपदा याश्चतुष्पदास्त्रिपदा याश्च षट्पदाः" यजु० २३।३४ । "त्रीणि पदानि पादा अस्याः "इतिपदशब्देन समासः" वेददी० । त्रिविक्रमे ८परमेश्वरे पु० त्रीणि पदानि विचक्रमे इति श्रुतेस्तथात्वम् । "त्रिपदस्त्रिदशाध्यक्षो महाशृङ्गः कृतान्तकृत्" विष्णुस०। ९अरत्नेर्दशमभागरूपपदत्रययुक्ते प्रक्रमे पु० यथा । "पञ्चारत्निः पुरुषो दशपदो द्वादशाङ्गुलं पदं प्रक्रमस्त्रिपदः समविभक्तस्य" कात्या० श्रौ० १६।८।२१ "पञ्चारत्नयो यस्य सः पञ्चभिररत्निभिः पुरुषः दशभिः पदैः पुरुषो द्वादशभिरङ्गुलैः पदम् इत्येवमर्थो न भवति इतः प्रागरत्न्यादीनां लक्षणस्यानुक्तत्वेनासिद्धत्वात् अतश्चैवम् पुरुषस्य समविभक्तस्य यः पञ्चमो भागः सोऽरत्निः तस्य दशमो भागः पदम् पदस्य द्वादशो भागोऽङ्गुलम् त्रिभिः पदैरेकः प्रक्रमः" कर्कः ।

त्रिपरिक्रान्त पु०त्रिषु वृत्त्यर्थं कर्मसु परिक्रान्तः चेष्टमानः । याजनाध्यापनप्रतिग्रहरूपजीविकात्रयनिरते ब्राह्मणे । "त्रैविद्यो ब्राह्मणो विद्वान् न चाध्ययनजीवकः । त्रि-